

Hållbara värden

ÅTTA ESSÄER
OM TINGENS ORDNING
OCH IDÉERS BÄRKRIFT

*Stiftelsen Riksbankens
Jubileumsfonds årsbok 2008*

RED. MARIE CRONQVIST

MAKADAM

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

Kopiering eller annat mångfaldigande
kräver förlagets särskilda tillstånd

© respektive författare samt
Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond
och Makadam förlag
Omslagsbild och illustrationer © Andreas Berg 2008
Formgivning Johan Laserna
Tryck Livonia Print, Riga 2008
ISBN 978-91-7061-053-0

Det värdelösas värde och sopornas ordning

Lynn Åkesson

Malmöfestivalen i augusti 2007: mat och musik från världens alla hörn, mängder av människor i rörelse. Här produceras och konsumeras sinnliga upplevelser. Men här produceras också sopor – papperstallrikar, plastbestick, servetter, matrester... Påpassligt finns Malmö VA-verk på plats. Inte bara för att smidigt hantera det avfall som festivalbesökarna lämnar efter sig, utan också för att synas och delta i upplevelseproduktionen. En blå sopbil från SITA står uppställd bredvid ett tält. Personal demonstrerar hur sopkärlens innehåll töms i bilen. Om man vill får man provsitta i förarhytten där det är fullt av intressanta reglage. På bilens utsida finns affischer upptejpade som åskådliggör sophantering och hur mycket sopor som produceras.

Men VA-verkets huvudattraktion handlar om mjukare teknik. Fyra, fem gånger om dagen uppträder Bossan eller Faxen, två specialtränade hundar av rasen Australian Kelpie. Kelpies är kända för att vara utomordentliga vallhundar, särskilt för drivning av får. Här på mässan har de andra uppgifter: de källsorterar sopor i olika fraktioner. Nu är det Bossans tur att visa sin skicklighet. Det är packat med folk runt avspärrningen vid tältet. Boxar med olika märkning, ”batterier”, ”plastförpackningar”, ”pappersförpackningar” och så vidare, placeras

ut väl synliga för publiken. Bossan får på sig arbetsvästen och sjuder av iver över att få börja jobba. Hennes husse, anställd vid VA-verket, håller ut en osorterad hög med avfall och ger Bossan klartecken.

Nu börjar det roliga. Bossan plockar upp – det är inte så lätt att få grepp om batteriet eller ölburken – och publiken följer minsta rörelse. ”Åååh” hörs det och man applåderar när Bossan lägger rätt skräp i rätt box. ”Aaah” susar publiken samfällt när hunden tappar ett tillplattat mjölkpaket och bökar för att få fatt på det igen. Eller en typisk skånsk replik när hunden tvekar mellan två boxar och till slut lägger skräpet rätt: ”Åh, vad kärt!”

Efter föreställningen kommer folk fram och pratar med hundens ägare. Ja, det går bra att klappa hunden som är uppspelt och förtjust, nöjd med sig själv efter väl utfört arbete. Bossan tar emot beröm och låter sig klappas om av både barn och vuxna. Många frågor gäller hunden. Det visar sig att Bossan kan sortera upp till 18 fraktioner och att hennes ägare lärt upp sina hundar att sopsortera mest på skoj. Det var en genialisk ingivelse. Varhelst hundarna sopsorterar samlas folk i massor. Och när frågorna om hundarna klingat av fortsätter samtalen om sopor och sortering. Människor berättar hur de gör hemma, vad som inte fungerar, knep man kommit på. VA-verkets personal kommenterar, svarar på frågor. I publiken hörs flera samtal mellan åskådare om källsortering. Tänk att en hund kan vara så bra på att skapa ordning och reda. Skilja och sortera och hålla reda på vad som ska slängas i de olika boxarna. Någon menar att om hundarna kan sortera, till och med 18 fraktioner, så kan väl vi!

Konsumtionens fingeravtryck

Hunduppvisningen i Malmö drog till sig stort intresse och skapade underlag för samtal om sopor, källsortering, ordning och

oordning. Flera aktuella undersökningar visar också att svenskar i allmänhet har en positiv attityd till källsortering. Det är praktiska omständigheter och annat som sätter krokben för den goda viljan – så motiverar människor ofta att de inte gör vad de tycker att de borde göra. Att det är för långt till återvinningsstationen, att det regnade när man skulle gå ut på gården, att just en enstaka plastförpackning inte gör så stor skada... Ursäkterna varierar men det intressanta är att människor tycker att de behövs.

Konsumtionens baksida är ett växande sopberg. Som en följd av ökad konsumtion ökar också mängden sopor. Mellan åren 2000 och 2006 växte mängden förpackningar i Sverige med nästan 150 000 ton till sammanlagt drygt 1 miljon ton. Sådana uppgifter ger näring åt dåligt samvete. Något måste göras. I skolan är en populär metod för att öka barnens insikter i avfallsmängd och avfallshantering att besöka lokala reningsverk. Personal från reningsverken visar och berättar. Barnen kommer hem med berättelser fyllda av luktintryck, förvånade över hur mycket skit som produceras och upprörda över vad strumpbyxor och tops som slängts i toalettstolen kan ställa till med. Ett annat sätt att medvetandegöra och rusta upp sopmoralen är kampanjer av olika slag. Stiftelsen ”Håll Sverige rent” driver flera sådana projekt. Erfarenheterna visar att sopmoralen lätt sjunker och att varje generation måste uppfostras på nytt. 2001 startades två nya kampanjer. En riktades mot skrotbilar, den andra mot vanligt vardagskräp under namnet ”Ett kräp om dagen”. Här uppmanades människor att inte bara kasta sitt eget kräp i papperskorgar, utan att även plocka upp minst ett annat kräp – alltså någon annans kräp – varje dag. McDonald’s gjorde propaganda för kampanjen 2003 då hamburgerkonsumenterna uppmanades att bli medlemmar i ”Ett kräp om dagen”. Kampanjer med andra avsändare har avlöst varandra med inriktning på exempelvis el-skrot eller andra särskilda

avfallsslag. 2007–08 års debatt om klimatförändringar, global uppvärmning och miljöhot har också satt sophanteringsfrågor i fokus.

Konst kan vara ett annat sätt att skapa uppmärksamhet kring sopproblematiken. Utöver den renodlade skrotkonsten där metall- och andra föremål återbrukas i nya kompositioner, handlar konstens sopor i påfallande hög grad om mängd. Den tyske konstnären HA Schults armé av sopskulpturer, *Trash People*, är ett exempel på detta. 1996 tillverkade han 1000 statyer i mänsklig form och i mänsklig storlek av uttjänta förpackningar. Statyerna besöker med hjälp av sponsoringar alla fem kontinenterna fram till 2008. De har ställts upp på Röda Torget i Moskva, på Kinesiska muren och framför Egyptens pyramider. De har ”klättrat” 2800 meter upp i Matterhorn och 880 meter ner i saltgruvorna i Gorleben. Schult menar att *Trash People* är en spegel av oss själva. Vi producerar avfall och ska själva bli avfall. Med hjälp av *Trash People* gör Schult ett spektakulärt inlägg i miljödebatten, där han varit aktiv sedan 1960-talet. Efter *Trash People* följde konstverket *Autodom*, en staty föreställande Kölns domkyrka som tillverkats av bildelar.

Att ställa ut sopor och visa på dess mängd är givetvis en provokation riktad mot konsumtionssamhället. När det sker i form av människoliknande skulpturer och domkyrkor av skrot har soporna omskapats, vilket kanske förklarar att just dessa installationer fått vara ifred från vandalisering – något som däremot drabbat andra sopskonstverk, vilket vi strax ska återkomma till.

Men få insatser för att uppmärksamma sopor, skräp och källsortering kan enligt min mening mäta sig med hunduppvisningen på Malmöfestivalen. Att evenemang där många människor samlas genererar mycket avfall är ingen nyhet. I Lund har en lokal debatt om nedskräpningen av Stadsparken i samband med Valborgsmässöaftonens firande pågått i flera år. Tonläget i tidningarnas insändare

är ofta moraliskt indignerat. Reportage från Oktoberfesten i München eller från Roskildefestivalen frossar i mängden sopor som följer i festligheternas spår. I Malmö däremot, var tilltalet lustfyllt och anspelade inte på dåligt samvete, skam och skuld. Budskapet var i stället att det är roligt att sortera, att dra sitt strå till stacken och att bidra till sopornas kretslopp.

Sopsortering som social praktik

Konsumtion är på ett självklart sätt en social handling. I konsumtionsmönstren visas social tillhörighet mer än individuella val. Men socialt identitetsarbete sker även i avfallssorteringen. Vi är vad vi köper, vad vi värderar, vad vi sparar – och vad vi slänger. I noggranna kartläggningar av människors sop-beteende över lång tid visar den engelska geografen Nicky Gregson att saker som kasseras behandlas på olika sätt. Vissa saker ärvs inom släkten, andra kastas, åter andra hamnar hos välgörenhetsorganisationer och så vidare. På så sätt är sopor en integrerad del av de sociala relationerna där släkt och andra nätverk ingår. Men sättet som skräpet hanteras på kan också knytas till klass, ålder, kön och livssituation i allmänhet.

I studierna av vad människor gör med det överblivna visar Nicky Gregson att det finns särskilda rutter eller kanaler som olika föremål följer på sin väg bort från hemmen. Hon identifierar exempelvis soptippen, skolan, välgörenhetsaffären, soptunnan och släkten som avnämare. En del har ett extra hus, andra sätter ut saker på gatan för vem som helst att ta för sig av. I Sverige kan man tänka på sommarstugan. Saker och ting förflyttar sig också inom hemmet. Från vardagens rum till vinden och källaren. Till garaget. Mellan olika medlemmar i hushållet. Härav följer att olika slags hushåll har tillgång

till olika många sådana kanaler. Det är skillnad på att bo i lägenhet och eget hus, skillnad på om släkten är nära eller långt borta.

Gregson ser också i sitt material att bestämda ting följer bestämda rutter. Barnkläder och utrustning till småbarn följer gärna släktkanalen. Syskon och kusiner ärver urvuxna kläder och andra grejor av varandra. På så sätt stärks släktbanden mellan kusiner och vuxna syskon konstitueras som föräldrar, menar Gregson. Barnkläder utan avnämare i släkten liksom vuxenkläder lämnas gärna till välgörenhetsorganisationernas second hand-försäljning. Utslitna och trasiga kläder kastas i soptunnan. Böcker däremot, hamnar nästan aldrig där. Med svenska kulturella glasögon blir man förvånad över hur mycket el-skrot – brödrostar, glassmaskiner, klockradioapparater eller dvd-spelare – som slängs i de engelska soporna. Gregson nämner inte den begagnatmarknad som finns på webben, som e-bay eller svenska Blocket. I Sverige har ju denna kanal för begagnade varor ökat explosionsartat de senaste åren. Annars går de flesta av Gregsons iakttagelser att översätta till svenska förhållanden. Även här cirkulerar gärna barnkläder i släkten. Även här har hushållen bestämda rutiner och rutter – olika för olika slags hushåll – för vart saker tar vägen när de sorteras ut. Dessa rutter och rutiner blir betydelsebärande eftersom de materialiserar identiteter: barnfamilj, singelhushåll, släkt, föräldraskap, medelklass, hushållningsförmåga, spara eller slösa och så vidare. Genom avfallsarbete, sorterande och ordnande konstitueras klass- och kulturbunden normalitet.

Sambandet mellan sopor och konsumtionsmönster kan verka självklart men har inte desto mindre tenderat att stanna vid enkla konstateranden där soporna blir konsumtionens restprodukt. Om soporna uppfattas som slutet på en konsumtionsprocess är det lätt hänt att intresset också slutar där. Soptippen blir en metafor för slutstationen, för tingens död. Om man i stället ser soporna som

början till något nytt, blir sophanteringens också något annat än ett passivt undanröjande av förbrukade ting. En annan engelsk geograf, Kevin Hetherington, lanserar dörren som metafor för den mellanstation det bortsorterade passerar på vägen mellan sina olika liv. I stället för att tänka i termer av slutstationer som soptippar och sop-tunnor öppnar dörrmetaforen för flöden och processer där saker och ting förändras, förvandlas, brukas och förbrukas i förlopp som är långt ifrån linjära.

I liknande, icke-linjära banor tänkte de svenska konstnärerna Monika Gora och Gunilla Bandolin när de skapade *Vår tids Kökknödding*, ett bidrag till *Sculptura 97* i Falkenberg. De ville visa på ett utbyte mellan torget och tippen. Tanken var att ett litet hus på torget skulle fyllas med ett utsnitt från soptippen. Publiken skulle sedan bussas till soptippen för att se hålet där soporna tagits i akt och mening att ett slags återförening skulle ske. ”Högt och lågt skulle byta plats, ungefär som i karnevalen”, skriver konstnärerna i katalogen till en annan utställning på Skissernas museum i Lund 2007 och fortsätter:

Vi ville också att dessa saker skulle återföras till stadens marknadstorg, till en plats för varor, de varor de en gång börjat som. Vi ville skapa en ”loop” i en annars rätlinjig hantering från vara till sopa.

Den tanken gillades inte i Falkenberg. Arga insändare publicerades i lokalpressen och innan huset på torget var riktigt färdigbyggt – men dock fyllt med sopor – brändes det ner. Varför blev folk så arga i Falkenberg? En hel del av vreden verkar handla om den gamla visan om vad som är konst och om kulturetablissemang kontra ”vanligt folk”. Men kan det också vara så att Goras och Bandolins budskap gjorde oroande klart att torget och tippen är två sidor av samma konsumtionspraktik?

Det värdelösas värde

Kevin Hetheringtons lansering av dörrmetaforen för avfallshandtering som konsumtionspraktik understryker ett perspektiv som lanserades av antropologen Igor Kopytoff på 1980-talet. I en underfundig essä med titeln ”The cultural biography of things” visar Kopytoff att sopor, liksom andra ting, inte är konstanta. Tingen förändras, glider på en skala: värdelöst – värdefullt – ovärderligt. Det den ene förkastar åtrår den andre. Ting kan laddas om och få nya innebörder. Utslängt skräp kan bli till begärlig egendom. Fyndjakten pågår på loppmarknader, i second hand-butiker och på soptippar. Det som var skinande nytt, modernt och prestigefyllt degraderas och kastas, försvinner ut genom den kulturella dörr som avfall och skräp passerar. Men det bortslängda kan också återvända. En dörr fungerar ju i båda riktningarna. Det hopplöst omoderna kan bli åtråvärda samlarobjekt eller förvandlas till hetaste heminredningen. Känslan förvandlar materia.

Dessa flöden och förvandlingar visar hur tingens värde – bortslängda eller återbrukade – inte bara kan mätas i pengar. Ting har i lika hög grad känslomässiga värden. Hit hör personligt privata värderingar av nostalgi, eller personligt politiska värderingar som prioriterar återbruk i stället för nyinköp. Känslan av det riktiga i återbruk, liksom tanken om tingens många liv, utnyttjades på ett skickligt sätt i en kampanj för återbruk av renhållningsföretaget Sysav under 2007. Under rubriken ”I sitt nästa liv vill...” lanserades olika avfallsslags möjligheter att transformeras från värdelöst till något värdefullt. Det är den gamla teven som vill bli konserverburkar eller avlagda kängor som vill bli brända till fjärrvärme. Till och med en så oansenlig liten sak som en använd tepåse har en vilja att bli något stort:

I SITT NÄSTA LIV VILL DEN KÖRA BUSS

Idag kan vi på Sysav återvinna över 90 % av allt avfall som vi tar hand om. Nästan hälften av avfallet återvinner vi som energi och mer än en tredjedel blir till nytt material. Snart får de sydiskånska hushållen möjligheten att sortera ut matavfall. Då behandlar vi den använda tepåsen biologiskt, tillsammans med massor av andra matrester från dig, dina grannar, skolmatsalen eller pizzerian på hörnet. Slutresultatet blir biogödsel som ger växtkraft åt våra åkerjordar och biogas som till exempel kan utnyttjas som bränsle i stadsbussarna. Matavfall blir till gödning och fordonsbränsle, och genom att återvinna material och energi bidrar vi till att minska utsläppen av växthusgaser. Läs mer om vart dina sopor tar vägen på www...

I Sysavs kampanjer är transformationen fullständig. När skräp förvandlas till värde går det i dessa fall inte längre att urskilja vare sig tepåsar, teveapparater eller gamla skor. Det är ett annat slags förvandling än den som sker i second hand-butiker eller på loppmarknader. I de senare fallen förändras ju inte själva tinget. Tidigare ägares identiteter kan dröja kvar i föremålen, på gott och ont. Under ett studentarbete med sopor som tema i Landskrona våren 2006 blev det tydligt att värderingen av saker och ting på loppis hade starka känslomässiga grunder. Vissa gillade tanken på att någon annan använt en sak förut. Andra kunde inte tänka sig det. Kläder som någon annan haft på sin kropp var särskilt motbjudande för en del. Detsamma gäller möbler och husgeråd, omöjliga att återanvända för vissa, helt okej för andra. Det visar sig också finnas en föremåls hierarki. I korthet kan den sammanfattas som ju närmare kroppen, desto färre presumtiva köpare. Begagnade underkläder har färre intressenter i second hand-butiken (om de alls finns där) än ytterkläder. Begagnade sängar och i synnerhet madrasser finner färre

köpare än bord och stolar. Kroppsnärhet kan alltså vara en stark barriär för återbruk i oförändrad form.

För att fungera i kretsloppet krävs ofta förädling. Sysavs kampanj är ett exempel på värdeförändring genom förädling. Men också designers jobbar med återbruk i förvandlad form. Då skapas lampor av remsor från återvunna PET-flaskor eller möbler av komposit från återvunna material. Motviljan mot gamla kläder kan helt försvinna när plaggen hamnat i händerna på skickliga textilhantverkare. Omskapade och omsydda blir de avlagda kläderna något annat, unika och personliga. Visningar av sådana kläder drar ofta stor publik, exempelvis på modevisningar hos Myrorna i Stockholm eller utställningen av klädskaparen Bea Szenfelds kläder på Kulturen i Lund. Andra former för förädling genomgår exempelvis plastflaskor som blir råvara för fleece-tröjor och filter, spillfärg som blir kompositmaterial, slagg från brända sopor och gummiklipp från gamla däck som finner användning vid vägbyggen, byggavfall som återanvänds. Listan kan göras lång och uppfinningsrikedomen är stor när det gäller hur gammal bråte och äckligt biologiskt avfall kan transformeras till värdefulla nyttigheter.

Historiskt sett har återbruk varit det normala. Ting har transformerats, sytts om, förvandlats till nya verktyg, byggnadsmaterial har återuppstått i nya hus. Överbliven mat har blivit ingredienser i nya rätter eller givits åt djuren. Lumpsamlare och skrotsamlare har tagit hand om det relativt sett ringa restavfallet som producerats. Och i världen utanför den västliga lever människor bokstavligen på gigantiska soptippar där de sorterar ut kartong, metall, glas och till och med mat enligt strikta hierarkiska ordningar för vem som har tillgång till vilka sopor. Även i välfärdssamhällen som Sverige är skrot och skräp en inte oväsentlig del av vardagen för ett ökande antal hemlösa. Så kallad *dumpster diving*, där unga människor av politiska

skäl möblerar sina hem med containerfynd och mer eller mindre lever av det andra förkastat, kan inte jämföras med människor vars motiv är fattigdom och elände. Men även om motiven är högst olika har värdet i värdelöst skräp identifierats och nyttiggjorts.

För andra slags värde transformationer svarar de kriminella ligor som opererar på global nivå. Ett exempel är de så kallade ”Afrikabilarna”. Det är bilar som formellt är skrotade i Sverige. När ägaren fått ut skrotningspremie, skeppas bilarna till Hamburg i väntan på vidare transport till Afrika där skrotning kan ske till betydligt lägre kostnad än i Sverige. En från början till slut helt igenom olaglig – men lönsam – verksamhet. Dumpningen av giftigt industriavfall i Italien är ett annat exempel på lönsam och illegal sophantering. I ett område kallat ”dödens triangel” dumpas avfall från Neapel, från norra Italien och från utlandet genom camorrans försorg. Genom nätverk av mellanhänder tar camorran hand om avfallet som blivit en miljardaffär. För de inblandade företagen kostar hanteringen en bråkdel jämfört med att följa gällande miljölagar. Samtidigt tvättas maffians knarkinkomster. Här sker alltså flera värde transformationer. Svarta pengar blir vita. Farliga sopor, dyra att destruera, blir billiga. Jordbrukslandskap förvandlas till förgiftat land. Andra får betala priset.

Närvaron av det frånvarande

Sopor har ett hemlighetsfullt drag, även utan kriminell inblandning. Just det faktum att soporna är så socialt avslöjande inbjuder till att de gärna hålls i skymundan. I soporna syns matvanor, alkoholkonsumtion, ekonomisk förmåga, ljusskygga verksamheter. . . Kort sagt ett privatliv i avklädd nakenhet. Vissa sopor är helt enkelt pinsamma. Det kan vara skälet till att oanvänd medicin

inte lämnas tillbaka i Apotekets genomskinliga plastpåsar. Det kan vara skälet till att förvånansvärt många sexleksaker hittas när tidningar sorterar för återvinning. Kanske är det mindre pinsamt, mindre avslöjande, att vira in dem i en tidning när de tjänat ut än att ta dem till el-skroten.

Men strävan efter att hålla soporna på behörigt avstånd visar på en sårbarhet. Det dolda och hemlighetsfulla är en kraftfullt verkande faktor. Här finns både den lockande mystiken och det som blicken vänds bort ifrån, det som vi absolut inte vill veta något om. Guy Hawkins, professor i media och cultural studies, talar om det fördoldas kraft – *the force of the hidden*. Det som vi inte vill se eller be-fatta oss med tar plats, blir styrande och är viktiga redskap för att upprätthålla social ordning och politisk auktoritet, menar hon.

På liknande sätt resonerar Kevin Hetherington, fast med geogra-fiska utgångspunkter. Var någonstans soporna placeras har betydelse för hur vi tänker om sociala relationer. Det finns en strävan att göra soporna osynliga genom att placera dem utanför hemmasfären, att göra dem frånvarande i vardagen. Men, säger Hetherington, sociala relationer utspelas inte bara kring det närvarande. Eftersom sophan-teringen är en del av den sociala ordningen, innebär handlingen ”att slänga” att det frånvarande mobiliseras, ordnas och arrangeras enligt kulturspecifika principer. Det betyder att praktiker för att bli av med oönskad materia eller oönskade människor kan upplevas som obe-gripliga, äckliga eller motbjudande av människor som inte delar samma kulturella värden. Tydligast syns detta i begravningsbruket, menar Hetherington. Här är variationen när det gäller hantering av döda kroppar och ritualisering av dödsfallen mycket stor.

Firandet av Allhelgonahelgen kan illustrera Hetheringtons reso-nemang. Gravar är en plats för döda, en plats för frånvaro. Långt efter att kroppar eller aska försvunnit finns begravningsplatserna

klar. Allhelgonahelgens ljus på gravarna har blivit ett stämmingsfullt inslag i höstmörkret och ett tydligt exempel på hur sociala relationer utspelas kring det frånvarande. På kyrkogårdarna möts släkt, vänner och grannar. De frånvarande döda blir navet som de närvarande levande roterar kring.

Michel Foucault har talat om kyrkogårdar som heterotopier. Heterotopier finns, till skillnad från utopier, i fysisk form. De är verkliga platser. Men de skiljer sig på avgörande sätt från vardagens vanliga platser. De kännetecknas av att de är någon *annan* stans, eller ingenstans. I transit, utanför, bortom den vanliga tiden eller de vanliga rummen, bortom hemmet. Heterotopier har sin egen ordning, sin egen tid som skiljer sig från den vardag de är förbundna med och ett resultat av. Mycket talar för att det bortslängdas landskap där soporna bor delar flera av heterotopiens grunddrag, även om Foucault själv inte nämner just soptippar. Men läser man exempelvis Don DeLillos roman *Underworld* (1997) möter man områden med gigantiska mängder fyllnadsmassor och sopor som hemsöker nyckelpersonerna med sin närvarande frånvaro på ett sätt som kvalificerar dem som heterotopiska platser.

I sopornas geografi tar tomrummen plats. Osedda och obesökta är kloaker, krematorier, soptippar, destruktions- och transformationsanläggningar av alla de slag ändå mentalt närvarande. Det hjälper inte att flytta soporna utom synhåll. Så länge vi vet att de finns och var de finns, finns också ett potentiellt hot att soporna ska slå tillbaka och agera emot oss. Både Gregson och Hetherington använder just begreppet hemsökelse. Likt andra spöken och gastar hemsöker oss sopor som inte blivit rätt hanterade. Kanske kan nedbränningen av konstverket *Vår tids Kökkenmödding* tolkas som ett uttryck för kulturell motvilja mot att det som blivit bortsorterat och begravt kommer tillbaka. Något måste göras för att undkomma mumiens

skräckfyllda återkomst. I sopornas fall handlar det om transformation av värde från en form till en annan, och om sociala relationer som aktiveras. Med hjälp av rituella praktiker kan hotet från soporna avvärjas eller åtminstone mildras.

Källsortering som rituell praktik

Det är söndag eftermiddag en solig septemberdag på återvinningscentralen i Lund. En karavan av bilar med släp står tålmodigt i kö. Nedsänkta containers och små hus av korrugerad plåt väntar på att ta hand om medborgarnas avfall. Flera bilförare är ovana vid släpkärran. Det blir svårt att backa och ta sig fram om man börjat på fel ställe, med fel container. Men frånvaron av irritation är påtaglig. I stället är människor hjälpsamma, vinkar in varandra, hoppar in i bilar och hjälper till att backa om det behövs. Hjälpsamheten gäller också var grejorna ska lämpas av. I den här containern ska du slänga plaststolen, lysrör i skjulet, färgrester här. Människor är glada, lättade och befriade när de tomhända lämnar centralen. De har gjort rätt. Vi har gjort rätt, sorterat och ordnat. Vi har följt de rutiner och rutiner som konstituerar ett rättfärdigt avfallsarbete. När sophanteringen är ofärdig och ofullständig känns konsumtionens avtryck som en obetald skuld. Nu är räkningen uppgjord och skulden reglerad.

På rätt plats. Det är källsorteringens nyckelprincip. Det räcker inte att dagligdags vika ihop mjölkpaket, samla tidningar och glas eller skilja ut matavfall från brännbart. Därefter måste sakerna hamna på rätt plats. För att lyckas med det krävs tydliga och pedagogiska instruktioner, färgmarkeringar och symboler så att människor förstår vilken den rätta platsen är. Det är inte så enkelt som man kan tro. En källa till missförstånd är skillnaden på förpackningar och material. 2006 lämnade en äldre dam sin gamla stekpanna vid en contain-

ner för metallförpackningar i Skara. Men stekpannan var ju ingen förpackning och kvinnan åtalades för miljöbrott. Hon friades vid rättegången men fick betala 100 kronor i böter. Denna händelse utlöste en våg av sympatier för den gamla damen. Förpackningsindustrin däremot, som ansvarar för insamlingen av de källsorterade förpackningarna och därmed även för skötseln av återvinningsstationernas containers, framstod som småsinta när de polisanmälde damen med stekpannan. Det är lätt att sympatisera med en äldre kvinna som ville göra rätt men som missförstod det utsorterades rätta plats. Andra sopsyndare är inte lika sympatiska. Samma medier som tagit kvinnans parti i stekpannedebatten kan berätta i ett helt annat tonläge om döda hundvalpar som slängts på återvinningsstationer, om slaktavfall, bilbatterier eller annat farligt avfall. För att undvika missuppfattningar och öka insamlingsgraden har kommuner som Ängelholm och Eskilstuna gjort försök med att låta folk sortera efter material i stället för efter förpackningar. Erfarenheterna är goda. I Ängelholm har tre gånger så mycket metall och plast samlats in där försöket gjordes. Men kostnaden för detta slags insamling har än så länge varit hög.

Med jämna mellanrum utbryter debatter på tidningarnas insändarsidor om sopsorteringens vettighet, begriplighet, relevans eller liknande. Källsortering ifrågasätts eller försvaras. Frågan kan väckas av snuskiga soprum, av stekpannor bland metallförpackningar eller av kommunala soptaxor. Man anar stråk av civil olydnad hos dem som vägrar sortera – en olydnad som har sitt pris, då många kommuner tar ut väsentligt högre taxa för hushåll som valt att inte sortera alls. Men den som inte kan eller vill sortera uppfattas också som socialt och kulturellt defekt. En arg röst från Skanör i insändarflödet har ingen förståelse för svårigheterna att skilja på material och förpackning:

Kan man inte sopsortera borde man inte ha rösträtt! Kan man inte skilja på en metallförpackning och en gammal cykelram, hur ska man då klara av att skilja på politiska partier?

På rätt plats. Hela vardagen är en oavbruten räcka av saker som ställs tillrätta. Böcker, kläder – rena respektive smutsiga, porslin – diskat respektive odiskat, hundens matskål har sin plats, badgrejorna och vinterdäcken har sin. Det är inte bara opraktiskt att mängder av tid går åt till att leta efter saker man behöver. Det är också osmakligt eller rent av omoraliskt om smutsiga underkläder ligger på köksbordet eller matrester i byrålådan. Diskussionen om rent och orent som moraliska instrument är numera en del av klassisk, antropologisk kunskap. Den lanserades av Mary Douglas i boken *Purity and Danger* (1966). Vad som är rätt plats är kulturellt betingat och varierar med tid, rum och sociala tillhörigheter. Men generellt sett gäller att kaos hotar när saker blir hemlösa eller hamnar på fel plats. Generellt sett gäller också att oordning, liksom flytande och dåligt definierade kategorier, uppfattas som kulturellt hotfullt. Det gäller inte minst för sopor.

Sopor representerar i sig oordning. Sopor är trasiga, smutsiga, gamla, överblivna, äckliga saker. De kategorier de en gång tillhört löses upp och blandas ihop. För att hantera sopmängder som hotar att översvämma och kväva oss måste en sopornas ordning upprättas. Den kräver att nya kategorier skapas där exempelvis klädhängaren och kattsanden kan samsas under beteckningen ”brännbart”. Så måste de nya kategoriernas rätta platser identifieras och respekteras. Rätt avfall i rätt tunna eller container. När vi gör fel bryts den magiska cirkeln av återbruk, återuppståndelse och återfödelse. Men de flesta av oss vill, liksom hunden Bossan på Malmöfestivalen, så gärna göra rätt. För att lämna vårt bidrag till det eviga kretsloppet utför vi därför våra dagliga rituella praktiker: särskiljer, sorterar och ordnar vårt avfall. Så får det värdelösa nytt värde. ■

STIFTELSEN RIKSBANKENS JUBILEUMSFOND (RJ) är en fristående stiftelse som har till ändamål att främja och understödja vetenskaplig forskning med anknytning till Sverige. RJ grundades 1962 genom ett beslut i riksdagen och genom en donation från Sveriges riksbank, som därmed ville uppmärksamma bankens 300-årsjubileum 1968. Den årliga avkastningen av Jubileumsdonationen, liksom senare tillkomna donationer, används till att främja kvalificerad forskning i form av projektanslag till enskilda forskare eller forskargrupper. Verksamheten innehåller såväl forskarinitierade inslag som strukturella instrument. Till de förstnämnda hör projekt, program, infrastrukturellt stöd och forskningsinitiering. Till de strukturella instrumenten räknas RJ:s postdoksatsningar, liksom till exempel inrättande av särskilda områdesgrupper och stödet åt internationellt samarbete. RJ ger företräde åt humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi, men stöder även samarbetsprojekt med andra ämnesområden.

Mer information om verksamheten finns på stiftelsens hemsida www.rj.se.